

Hva er språk?

Av Torbjørg Breivik, Språkrådet i Norge

Språk oppfattes vanligvis som tale og tekst. Vi snakker om nasjonale språk eller om minoritetsspråk. Eksempler på nasjonale språk er norsk, svensk, dansk, tysk, fransk og engelsk, og eksempler på minoritetsspråk er samisk og kvensk. Noen vil kanskje definere tegnspråk som minoritetsspråk. Men har du tenkt over at du daglig ”leser” mange andre typer språk? Du ferdes i trafikken, der må du ”lese” trafikklysene og andre trafikanters oppførsel. En venn møter deg med et smil og en annen stemme enn en person du hilser på for første gang. Du møter ulike mennesker i løpet av dagen, kanskje har du en klassekamerat som bruker et bestemt klesplagg? Bestemte typer påkledning kan være uttrykk for at en person tilhører en bestemt gruppe, en annen kultur eller en annen religion. Små, lysegrønne blader som holder på å sprette på et tre, er uttrykk for at våren er her, mens gule, røde og brune blader på trærne forteller deg at nå er det høst. Og snø på bakken i lavlandet, hva forteller det deg?

Eksempelene som er brukt i avsnittet over, er alle en del av hverdagen vår. Det er ulike typer ”språk” som vi i vår kultur kjenner til og ”leser”, kanskje uten å være klar over at dette er språk vi kan. Det er en del av den kulturen vi er født inn i, og ”riktig” tolkning av signalene er avhengig av at vi er en del av kulturen de brukes i. I noen kulturer sier man ja og rister på hodet. I Norge vil dette bli tolket som et nei, og vi ville stolt mer på hoderistingen enn på ordet vedkommende sa selv om vi hadde forstått det. Kineserne (og flere andre asiatiske folkeslag) vil smile til deg selv om de egentlig er rasende. Deres kultur tilsier at de ikke skal vise negative følelser. Hvordan vil vi som er oppvokst i Norge og Norden oppfatte smilene?

Språk og identitet

Morsmål

Vi kaller gjerne det språket vi er født inn i og vokst opp med for morsmålet vårt. Det er vanligvis det språket vi lærer først, og selv personer som kan mange språk godt, vil ha et språk de foretrekker når de snakker om følelser. Når de skal fortelle hvordan de har opplevd noe som har gjort sterkt inntrykk på dem eller sette ord på vanskelige følelser, vil de foretrekke morsmålet. Dialekten er også sterkt knyttet til identiteten vår. Hvis du vanligvis bruker ”jei” om deg selv, kan du prøve ut hvordan det kjennes å si ”eg”, ”æ” eller ”i”, som alle brukes i Norge.

Fremmedspråk

Noen vokser opp i to- eller flerspråklige familier og behersker flere språk fra de er ganske unge. De fleste av oss vokser opp med ett språk og lærer oss ett eller flere fremmedspråk i løpet av skoletiden. Disse kalles fremmedspråk nettopp fordi de ikke er kjente for oss fra vi er bitte små og som en motsetning til morsmålet. I Norden er vi så heldige at vi i Norge med litt tålmodighet kan klare å forstå naboene våre i Sverige og Danmark uten å måtte lære svensk og dansk. Å lære et fremmespråk krever pugging av gloser og grammatikk. Hvor vanskelig det er å lære et nytt språk, vil være avhengig av mange faktorer, bl.a. hvor nært opp til vårt eget språk vi opplever at det fremmede språket er.

Dialekt

Norge er et langstrakt land med stor variasjon i naturen. Det er liksom stor variasjon i måten man uttaler ordene og bygger setningene på. De fleste i landet forstår hverandre fordi de kjenner igjen ordene og uttrykkene selv om de selv ikke uttaler dem likt eller lager setningene på samme måte. Det finnes visse likheter i språket i bestemte områder: I Nord-Norge snakker man nordnorsk, i Trøndelag har de en variant som kalles trøndersk, så har vi vestlandsk på Vestlandet, bergensk i Bergen og østlandsk på Østlandet. Alle i Norge har en dialekt de bruker til daglig. Det er vanlig at personer som flytter mye, også forandrer på dialekten ved at ord og uttrykk fra området de flytter til, sniker seg inn i måten de uttrykker seg på.

Sosiolekt

I de fleste byer over hele kloden vil dialekten variere etter hvor i byen man bor. De fleste har hørt uttrykket ”sossespråk”. Dette er uttrykk for at personer med tilhørighet i visse sosiale skikt av befolkningen, også har sitt eget ”språk”, en sosiolekt. Ordet ”sosiolekt” er det språklige uttrykket for den sosiale og økonomiske situasjon bestemte lag av befolkningen tilhører.

Gruppespråk

Vi hører alle til ulike sosiale grupper, og særlig i tenårene, har vi gjerne behov for å markere tilhørighet til en bestemt gruppe. Eksempler er at vi som små barn lager oss et eget ”kråkemaal” for at de voksne ikke skal forstå hva vi snakker om, eller at vi som ungdommer gir enkelte ord et annet innhold enn det vanlige. Ordene vi velger kan være helt vanlige hverdagsord, men akkurat vi som hører til i denne bestemte gruppa, legger en annen betydning i ordet. På den måten vil andre tro at vi snakker om helt vanlige ting, mens vi som er innenfor (deltaker i gruppa) skjønner hva de andre snakker om. SMS-språk på mobiltelefonen er ganske typisk for gruppespråk.

Og ditt eget språk? Hva kalles det i språksosiologiske termer? Jo, ideolekt! Det er fordi det er bare du som snakker nøyaktig slik som deg. Du har dine varianter av ord, uttrykk og uttalemåter som er unike for deg. Språket du bruker, kan sammenlignes med et fingeravtrykk. Likevel vil en språkforsker si at språket ditt tilhører en sosiolekt, en dialekt, et nasjonalspråk som igjen grupperes i større grupper (de skandinaviske språkene tilhører den germanske greina i den indoeuropeiske språkfamilien).

Interaksjon og dialog

Språklige handlinger

Når du snakker med folk du kjenner, tenker du sikkert ikke over at du ikke må å forklare i detalj hva du snakker om. Den du snakker med, skjønner hva du sikter til, og svarer deg ut fra det. Snakker dere sammen ansikt til ansikt, trenger du å forklare mindre enn om du snakker med samme person i telefonen. Når du ser personen du snakker med, ”leser” du automatisk og ubevisst ansiktsuttrykket til personen parallelt med at du snakker. Har du noen gang opplevd at du skal forklare en vanskelig sak og så ser du at dette blir helt feil? Du ser på personens ansiktsuttrykk at det blir feil. Alle mennesker har denne evnen til ”å lese” andre, men det krever at de ser personen som snakker.

Språklig påvirkning

Mennesker i ulike posisjoner bruker språket bevisst for å påvirke andre. Du kan ta en liten test på nyhetene som blir presentert i TV eller i en avis. Hvilke verb som brukes for å referere til kilder, er lette å undersøke: brukes ”mener at”, ”informerer om”, ”hevder at”, ”sier at” og lignende, bør du se nærmere på hvilke kilder de viser til. Ordvalget har betydning for om du og jeg som mottaker opplever meldingen som troverdig eller ikke. De fleste av oss vil velge ord og uttrykksmåter som vi mener er overbevisende når det er noe vi vil oppnå. Om vi får gjennomslag for det vi mener, kan avhenge av om den vi prøver å overbevise, tror på oss.

Billedspråk og verbalt språk

Litterært språk

Gjennom skoletiden har du sikkert vært innom å analysere dikt. Mange har sikkert hørt om metaforer, og tenker du etter, bruker du kanskje metaforer selv: du bruker et bilde for å beskrive en følelse eller et uttrykk: jeg føler meg som en oppvridd klut, hun lyste som en sol. Abstraksjoner og ord brukt i overført betydning er viktig for vår evne til å variere uttrykksmåten vår. Vi tenker i bilder og i fantasien er det ingen grenser for hva som er mulig. Det har vært ført mange og lange diskusjoner om mennesket kan tenke uten å ha et språk. Den diskusjonen skal vi la ligge her, men det som er sikkert, er at de fleste av oss vil si at vi bruker språket når vi tenker, dagdrømmer og lar fantasien løpe avgårde. Noveller, romaner og dikt kan være måter å få sagt ting på som ikke er så lett å uttrykke i det daglige, og mange siterer litterære verk når de ønsker å si noe de selv ikke er like gode til å formulere.

Filmspråk

I film fortelles historien med bilder vel så mye som med ordene skuespillerne bruker. Du kan forstå mye av en film uten å kunne språket som brukes i den, og her er du tilbake til det jeg innledet artikkelen med: vi ”leser” kroppsspråket til aktørene og vektlegger det i større grad enn det verbale språket. Dermed forstår vi også mye av det som foregår. Forutsetningen er selvsagt at filmen foregår på et språk innenfor vår egen kulturkrets, jf. diskusjonen i innledningen. I tillegg til selve bildene vil en film benytte effekter som musikk, lys og lyd for å påvirke deg til å oppleve historien slik filmskaperen mener den skal. Filmspråket omtales mer utførlig i en egen artikkel i kompendiet, og jeg viser til den.

Bilder

I kunsten har vi hatt ulike retninger til ulike tider. Mennesket har i uminnelige tider omgitt seg med bilder og figurer (skulpturer), og disse forteller oss en hel del om livsvilkårene til dem som laget dem. Tenk på hellerisningene: de forteller om en jeger og fiskerkultur som eksisterte for mange tusen år siden. Formålet med bildene var vanligvis å gjengi jaktscener eller å uttrykke forestillinger om verden utenfor dem selv (religiøse forestillinger), men bilder som disse kan også være laget som pynt. Vi omgir oss fortsatt med billedlige uttrykk for hvordan vi forestiller oss den verden vi lever i og den verden vi forestiller oss og. I tillegg har vi ulike ”skoler” i billedkunsten, og disse kan vi betrakte som ulike språk – de er opplagt forskjellige uttrykksmåter og vi ”leser” dem forskjellig.

Reklame

Sammenligner vi reklame over tid, ser vi at det er store forskjeller. Det som i dag brukes til å selge f.eks. klær, er preget av pene, tynne, sexy ungdommer. Jentene har trutmunn og

guttene dåreblick. Dette er også et språk vi alle ”leser” og blir påvirket av. Vi vil gjerne se ut som dem i reklamen og tror at vi blir det bare vi kjøper akkurat det plagget, den bilen eller den kosmetikken. Reklamen forteller oss hva som må til for å bli lykkelige i et samfunn preget av stort forbruk og lite bekymring om hvordan situasjonen er i resten av verden. Språket i reklamen er spesielt på mange måter. I utgangspunktet er det valgt ord og uttryksmåter som spiller på følelser for å få deg som mottaker til å kjøpe produktet de reklamerer for. I tillegg spiller de på kjønn og forholdet mellom kjønnene, gjerne ved å bruke tabuord. Tabuordene mister på den måten kraft og den vanlige funksjonen de har, og man må finne på nye tabuord for å uttrykke det samme.

Standardspråk kontra dialekt og slang (SMS-språk)

Konvensjoner om skriftspråk

Hva som er korrekt rettskriving i et språk, er ikke gitt en gang for alle. I Norge har vi hatt mange endringer opp gjennom årene, og det har vært, og er, store diskusjoner om hva som er rett og galt i rettskrivinga. Det har vært lov å skrive ”bureau”, ”chauffeur”. Det var en periode bare ”automobil” som kunne brukes om bil, og det var lov å skrive ”sne” og ”snø”, ”frem” og ”fram”. Dette er noen få eksempler. Kanskje vet du selv om flere? Rettskriving er noe vi blir ”enige” om. Alle språk er i kontinuerlig endring. Du hører og ser det godt om du finner fram en tekst eller et TV(radio)-program fra f.eks. 30-40 år tilbake. Du vil oppleve at rettskrivingen i teksten er annerledes enn dagens gjeldende rettskriving. De som er med i TV- eller radioprogrammet du har funnet fram, snakker annerledes enn man gjør i dag.

Standardspråk

Det finnes to offisielle normer for skriftspråk i Norge: bokmål og nynorsk, men det finnes ikke noe standard talespråk. I tillegg er samisk og kvensk offisielle minoritetsspråk som brukes i kommuner der deler av befolkningen har samisk eller kvensk som sine morsmål. I Sverige har man en skriftspråkstandard og en talemålstandard, og flere offisielle minoritetsspråk, bl.a. er tegnspråk blant de offisielle minoritetsspråkene. I andre land kan situasjonen være at man ha flere ulike språk i samme land. Det gjelder f.eks. i Sveits (tysk og fransk), Belgia (flamsk og vallonsk) og Canada (engelsk og fransk) for å nevne noen.

Dialektbruk

I alle land finns det dialekter. I noen land er variasjonen stor mellom de ulike, i andre land er den mindre. Imidlertid er det ulike grader av aksept for å bruke dialektene i offisielle sammenhenger. Situasjonen i Norge er spesiell sammenlignet med de fleste andre land. Her kan vi bruke vår egen dialekt i de fleste sammenhenger: i radio, i TV, på Stortingets talerstol osv., men det gjelder bare muntlig. Vil vi skrive innlegg i en avis, skrive artikler til tidsskrift eller skrive en bok om et emne, forventes det at vi bruker en av de to offisielle skriftnormene. Unntaket kan være forfattere av skjønnlitteratur som bruker et dialektfarget skriftspråk.

Slang

I alle land og til alle tider har man hatt ”slang”. Ordet ”slang” kommer fra engelsk og betyr å snyte eller skjelle ut etter noter. På norsk har det etter hvert fått et innhold i retning av å bruke ord som ikke er godtatt i offisiell språkbruk. Slang brukes gjerne av ungdomsgrupper som ved å lage, ta i bruk eller utvikle spesielle ord og betegnelser for saker og områder de er opptatt av, markerer avstand fra ”voksenspråket” på denne måten. Det er også en vanlig måte

å markere gruppetilhørighet på (og det kan gjelde voksne, og det kan gjelde spesielle fag som har sin egen måte å uttrykke seg på – informasjonsteknologien er et godt eksempel).

På engelsk har man utviklet slang til en avansert øvelse for spesielt interesserte, og det kalles da ”riming slang”. Riming slang har helt spesielle regler for hvordan ordene og uttrykkene skal brukes, og noen ganger kommer de nært opp til det vi vil kalle faste ord og uttrykk.

Symbolspråk

Tegn i hverdagen

I innledningen omtalte jeg ulike former for språk. Til daglig omgir vi oss med tegn som forteller oss hva ting er uten å bruke skrifttegn, vi ser symbolene og forholder oss til dem. En rød trekant med to små menneskefigurer på hvit bunn inni forteller at her er det en skole, at barn krysser vegen og at bilene må kjøre forsiktig. På toalettdører står det symboler som forteller hva som er dame- og hva som er herredo, og ofte er det et eget do for handikappede. Symbolene er stiliserte bilder av kvinne, mann og rullestol, og vi leser dem uten problem om der er en dame med hatt, en mann med spaserstokk eller enkle streker. Symbolene er språkuavhengige og det er nettopp poenget: du skal ikke behøve annet språk enn ditt eget for å skjønne ”meldingen”.

Lyssignaler

I trafikken er vi vant til å ”lese” at rødt betyr fare, gult betyr vent eller kom deg ut av krysset og grønt betyr kjør. Fagene på lyssignalene er felles i hele verden, og det er viktig. Det betyr at du med gyldig førerkort kan kjøre i alle land og forstå signalene som gis i trafikken. Du trenger ikke undersøke hvilke lyssignaler som betyr hva i de ulike landene før du begir deg ut i trafikken. Som fotgjenger har du de samme fordelene: grønn spaserende figur ved fotgjengerovergangen forteller at du kan gå, tilsvarende forteller rød figur at du ikke skal gå.

Tegnspråk

Personer som ikke har verbalt språk, ikke kan forme ord med stemmen, kan kommunisere med å forme tegn med hendene. Tegnspråk har likheter landene imellom, men er ikke nødvendigvis gjensidig forståelige. Det er heller ikke opplagt at vi andre forstår tegnene de døve bruker. Språket har en egen grammatikk og egne måter å uttrykke f.eks. tid på. I Sverige er tegnspråk godkjent som et minoritetsspråk.

Gester

Hvilke gester vi bruker i ulike situasjoner er svært avhengig av hvilke miljø og hvilken kultur vi er en del av. Å trekke på skuldrene, himle med øynene eller riste på hodet kan bety ulike ting avhengig av kulturen det brukes i. I det hele tatt er det å uttrykke følelser og holdninger til andre personer eller til saker man diskuterer, noe av det vanskeligste å ha oversikt over fra kultur til kultur. Her vil ”kultur” være mer avgrenset enn et språk: et område i Norge aksepterer man kanskje ikke at man bruker så mye gester, mens man i andre områder bruker dem mye for å uttrykke seg, ”de snakker med armene”. Franskmenn er kjent for å bruke mye gester, det samme er nordlendingene, mens engelskmenn bruker få eller ingen. Gestene brukes vanligvis til å understreke det man uttrykker verbalt.